

TERCÜMÂN-I HAKİKAT GAZETESİNDE SULTAN ABDÜLAZİZ'E YAZILAN MERSİYELER

Öz: Sultan II. Mahmud ve Pertevniyal Valide Sultan'ın oğulları Sultan Abdülaziz 8 Şubat 1830'da dünyaya gelmiş ve 25 Haziran 1861 tarihinde tahta çıkmıştır. Osmanlı devlet yönetiminde zaman zaman iç mücadeleler olmuş; tahttan indirilmeler, sonu ölümlerle sonuçlanan hadiseler gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz de darbeyle tahttan uzaklaştırılmış ve 4 Haziran 1876 tarihinde vefat etmiştir. Kaynakların bir kısmı Abdülaziz'in hal'inden sonra geçirdiği buhran nedeniyle intihar ettiğini, bir kısmı padişahın öldürüldüğünü belirtirken bir kısmı da kesin kanaat belirtmekten kaçınmıştır. Konunun yeniden soruşturulması için II. Abdülhamit döneminde mahkeme kurulmuş ve Sultan'ın öldürüldüğü kanaatine varılarak sorumlular değişik cezalara çarptırılmışlardır. Sultan Abdülaziz için yazılmış şimdiye kadar tespit edilebilen 11 mersiye bulunmaktadır. Bunlardan altısı; 23 Mayıs - 16 Temmuz 1881 tarihleri arasında *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanmıştır. Burada yayımlanan mersiyelerden ikisi daha önce çalışmalara konu olsa da kalan dört mersiyeden ilk defa bu yazıda söz edilmiştir. Çalışmamızda *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde neşredilen mersiyeler yazarlarıyla birlikte incelemeye tabi tutulacaktır. Bu incelemede daha önce bir şekilde akademik çalışmalara konu olmuş mersiyelerin; Abdülaziz'in hal'i, ölümü ve hadisedeki rollerine dair verdikleri bilgilerden de yararlanılacaktır. Değerlendirme sonrasında *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde yer alan mersiyeler Latin harflerine aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülaziz, Mersiye, Tercümân-ı Hakikat, Mithat Paşa, Hal'.

Elegies Written for Sultan Abdulaziz in *Tercuman-ı Hakikat*

Abstract: Sultan Abdulaziz, the son of Sultan Mahmud II and Pertevniyal Valide Sultan, was born on February 8th in 1830 and succeeded to the throne on June 25th in 1861. There were internal struggles in the Ottoman state administration from time to time; dethronisations and events that ended in death took place. Sultan Abdulaziz was also dethroned by a coup d'état and died on June 4th in 1876. Some of the sources state that Abdulaziz committed suicide due to the depression he suffered after his dethronisation, some of them claim that the Sultan was murdered, while others refrain from expressing a definite opinion. During the reign of Abdulhamid II, a court was established to investigate the case again, and those responsible were sentenced to different penalties after it was concluded that the Sultan had been murdered. There are 11 elegies written for Sultan Abdulaziz that have been identified so far. Six of them were published in *Tercuman-ı Hakikat* newspaper between May 23th and July 16th in 1881. Although two of the elegies published here have been the subject of previous studies, the remaining four ones are mentioned for the first time in this article. In this study, the elegies published in *Tercuman-ı Hakikat* newspaper will be analyzed together with their authors. This analysis will also benefit from the information provided by the elegies, which have already been the subject of academic studies in one way or another, on the dethronisation and death of Abdulaziz and their role in the event. After the evaluation, the elegies in *Tercuman-ı Hakikat* newspaper will be transferred to Latin letters.

Keywords: Sultan Abdulaziz, Elegy, Tercuman-ı Hakikat, Midhat Paşa, Dethronisation.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

1) Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR

Gazi Üni.
Gazi Eğitim Fak.
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Böl.

aydemir@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3402-1312

2) Doç. Dr. Fatih YERDEMİR

Gazi Üni.
Gazi Eğitim Fak.
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Böl.

fatihyerdemir@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3147-5012

Gönderim Tarihi

Received

09.05.2023

Kabul Tarihi

Accepted

10.06.2023

Atf

Citation

Aydemir, Yaşar, ve Fatih Yerdemir. "Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde Sultan Abdülaziz'e Yazılan Mersiyeler." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 11-39.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

19. yüzyıl Devlet-i Aliye'nin isyanlarla, savaşlarla uğraştığı en uzun yüzyıldır. Bu dönemde padişahlar ve devlet adamları Batı karşısındaki geri kalmışlığı telafi etmenin yolu olarak askeri alanda yeniden yapılanma yolunu seçmişlerdir. Bunun yanında her alanda Batı tarzı modernlik yanlısı olan yöneticiler de vardır. Abdülmecid kadar değilse de Sultan Abdülaziz de modernlikten yana olan isimlerdendir. Ancak daha ölçülü davrandığını söylemek gerekir. Abdülaziz, kardeşinin başlattığı meşrutiyet rejimini devam ettirmiştir. Bazı yenilik hareketlerini Batı taklitçiliği özentisi olarak algılayanlar Abdülaziz'i geleceğin Yavuz'u gibi görmüşlerdir. Özellikle yenilikçi olup da israf noktasında Abdülmecid'i eleştirenler Abdülaziz'in tahta çıkışını memnuniyetle karşılamışlardır. Abdülaziz'in Batı hayranlığından uzak duracağı, Avrupa âdetlerine rağbet etmeyeceği ve Devlet-i Aliye'yi kurtaracak tek padişah olacağı kanaati toplumda hayli yaygındır (Küçük 179).

Sultan Abdülaziz okullardan telgrafa, yollardan tren raylarına kadar neredeyse bütün Osmanlı mülkünü yenilemeye çalışmıştır. Ordunun ve donanmanın da yenilenmesi borç yükünü artırmıştır. İçeriden ve dışarıdan alınan borç ve faizlerinin zamanında ödenememesi huzursuzluğa yol açmıştır. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Rus General İgnatıyef'in borçların geri ödemesiyle ilgili tavsiyesine uyararak 6 Ekim 1875 tarihinde, devletin borç taksidi ve faizi olan yıllık on dört milyon liranın yarısının beş yıl için ödenmeyeceğini duyurmuş, buna karşılık; gümrük, tuz, tütün gelirleriyle Mısır vergisine istinaden yüzde beş faizli “esham” verileceğini ilan etmiştir. Bu duyurunun ardından hem içeride hem de dışarıda nümayişler olmuş; içeride medrese talebeleri hareketlenmiş, dışarıda elinde tahvil bulunanlar Osmanlı elçilikleri önünde protestolar gerçekleştirmişlerdir (Küçük 183).

Bu durum siyasi hareketlenmeyi de beraberinde getirmiş, devlet adamları arasındaki çekişmeler gün geçtikçe artmıştır. Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar Abdülaziz'i devlet ve kendileri için zararlı göyerek düşmanca bir tavır içerisine girmişlerdir. İstanbul medreselerindeki talebeleri Sultan Abdülaziz'e karşı kıskırtmışlardır. Bunun sonucunda içte ve dışta Sultan Abdülaziz'in düşmanları artmıştır (Küçük 183).

Mütercim Rüşdü, Midhat ve Hüseyin Avni Paşalarla Hasan Hayrullah Efendi, Fetva Emimi Kara Halil Efendi'den “Padişah mülk ve milleti tahrip ve müslüman beytül-mâlini israf etti. Halkın halini ıslah için tahttan indirilmesi düşünülüyor. Buna şer'an cevaz var mıdır?” diye fetva istemişlerdir. Kara Halil Efendi'nin “Bu hayırlı işe çarşaf kadar fetva veririm” demesi üzerine Dolmabahçe Sarayı askerlerle kuşatılmıştır. Velihaht Murad'a biat edilmiş, 30 Mayıs 1876 günü Abdülaziz tahtan indirilmiştir. Ailesi ile birlikte kalacak yer sorunu yaşayan Sultan Abdülaziz, 1 Haziran 1876 tarihinde Sultan Murad'dan Fer'ie Sarayı'na nakledilmesini istemiş, isteği gerçekleştirilen Abdülaziz 4

Haziran 1876 günü odasında bilekleri kesilmiş halde bulunmuştur (Küçük 183).

Sultan Abdülaziz'in cesedi Hüseyin Avni Paşa'nın direktifleriyle Fer'îye Karakolu'nun kahve ocağına götürülerek otopsi yaptırılmıştır. 5 doktor tarafından hazırlanan rapor "vuzuhsuz" bulunarak kabul edilmemiştir. 14 yeni doktorun katılımıyla hazırlanan ikinci rapor da aynı gerekçeyle kabul edilmemiştir. Bu husus daha sonra Abdülhamid'in padişahın katledildiği iddiasına zemin teşkil etmiştir. 19 doktorun ikinci muayenesinden sonra raportör olarak Prof. Dr. Marvan (Marraoin) görevlendirilmişse de ilgili rapor "sathi" görüldüğü için 4 Haziran 1876 tarihli son rapor hazırlanmıştır. Fransızca aslından tercüme edilen raporda Sultan Abdülaziz'in intihar suretiyle öldüğü kanaatine varılmıştır (Uzunçarşılı 92-93). Son raporu hazırlayan 19 doktordan 13'ü Müslüman olmayan isimlerdir (Uzunçarşılı 94-95). İngiliz, Avusturya Macaristan ve Fransız elçiliklerinden gelen doktorların belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Hüseyin Avni Paşa'nın muayene için gelen elçilik hekimlerinin de katıldığı on dokuz kişiden oluşan doktorlar heyetinin tam bir muayene yapmasına müsaade etmediği, Mabeynci Fahri Bey'in emriyle Sultan'ın intihar ettiği şeklinde rapor düzenlettiği iddia edilmiştir. Sultan'ın naaşını yıkayan imamların sonraki ifadelerinde; Sultan'ın yalnız kollarından değil kalbinden de kan aktığı, iki dişinin kırık olduğu ve sakalının sol tarafının da bir miktar yolunmuş olduğu belirtilmiştir (Balcı 47-71). Ancak Uzunçarşılı, o tarihteki İngiltere elçisi Sir Hanri Elyet'in "Bir Hakikatin Tezahürü" isimli makalesinde Hüseyin Avni Paşa'nın tam bir muayene yaptırmadığı iddiasının doğru olmadığı yönündeki düşüncesinden de hareketle (Uzunçarşılı 92-93) Abdülaziz'in ölümünün intihar olduğu kanaatine varır. Yıldırım (2023) ve Topraklı (2020; 2021; 2023) da Abdülaziz'in intihar ettiği kanaatindedirler. Abdurrahman Şeref ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal kesin hükümden kaçınırlar. Vakanüvis Lütfi öldürüldüğünü düşünür (Baykal IX).

Abdülaziz'in ölümü devletin yayın organı *Ceride-i Havadis* gazetesinden duyurulmuştur (Küçük 183). Ölüm halk tarafından inandırıcı bulunmamış; yıllar içerisinde bir Müslümanın inancı gereği intihar etmeyeceği görüşü yaygınlık kazanmıştır (Orpilyan 1). II. Abdülhamit, Abdülaziz'in ölümünden beş yıl sonra Yıldız Sarayı'nın bahçesinde bir mahkeme kurdu muştur. Üç gün içerisinde altı celse yapan mahkeme 30 Haziran 1881 tarihinde suikaste parmağı olduğu düşünülen birçok kişiyi cezalandırmıştır. Midhat, Mahmud ve Nûri paşalarla Binbaşı Necib ve Binbaşı Nâmık Paşazâde Ali beylere idam cezası verilmiştir. II. Abdülhamid, idam cezalarını Taif'te kürek cezasına çevirmiştir (Küçük 185).

Tespitlerimize göre Sultan Abdülaziz için 11 mersiye yazılmıştır. Bunlardan 7'sinin konuyla ilgili yapılan değişik çalışmalarda adından söz edilmiştir (İsen 71-73; Özdemir 250-252; Özgül 215-221; Hasar 338-342; Öztürk 341-348; Balcı 327-332). *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan 6 mersiyeden Kâzım Paşa ve Kemal Paşa'nın mersiyeleri başka çalışmalara konu

olmuştur (İsen 71-73; Hasar 338-342). 4'ü ilk kez bu çalışmada kendisine yer bulacaktır. *Tercüümân-ı Hakikat* gazetesinde Sultan Abdülaziz'e yazılan mersiyelerin neşri 23 Mayıs-16 Temmuz 1881 tarihleri arasındadır. Yazımızda *Tercüümân-ı Hakikat* gazetesinde neşredilen 6 mersiye, gazetede ki yayım sırasına göre yazarlarıyla birlikte tanıtılacak ve metinlerine yer verilecektir.

Şairler ve Mersiyeleri

1. Kemal Paşa

Seyyid Ahmed Kemal Paşa (1808-1887), II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid dönemlerinde yaşamış yurtiçi ve yurtdışı görevlerde bulunmuştur (Bardak 46). Sultan Abdülaziz döneminde Maarif Nazırlığı, Takvimhane ve Tabhane Nazırlığı, Evkaf Nazırlığı, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliği, Şûrâ-yı Devlet üyeliği, paşalık gibi makamlarda görev almıştır (Aksoyak 2023). Kemal Paşa'nın Sultan Abdülaziz ve ailesi ile yakın ilişkileri vardır (Hasar 144).

Kemal Paşa'nın 12 bentlik mütekerrir müseddes nazım şekliyle yazdığı mersiyede vakanın süreci başından itibaren şu şekilde özetlenmiştir:

Abdülaziz'in gizli bir emirle öldürüldüğü gerçeği ortaya çıkmıştır. Din ve devlet düşmanı, lanetli ve Yezid kılıklı birtakım insanlar bu işe karışmış; ölümün sır perdesinin üzerinden 5 yıl geçtikten sonra konu aydınlatılmıştır. Bazı art niyetliler bir plan dâhilinde Sultan'a kıymışlar, intihar süsü vermişlerdir. Bugün bu açığa çıkmış; yönetim, zalimleri tespit etmiştir (I-IV. B.). Abdülaziz düşman elinden kurtulamayıp cennete revan olmuştur (V. B.). Devrin sultanı büyük bir gayretle suçluları tespit ederek Abdülaziz'in intikamını almış ve devlete sadakat gösterenleri memnun etmiştir (VI. B.). Abdülaziz'in hal'inden sonraki süreçte; padişahın tahttan indirilmesini takip eden 3. günde şehzadeler Nisbetiye Kasrı'na gönderilmek istenmiştir. Bu planın arkasındaki niyeti Sultan Abdülhamid sezmiş, oraya gitmeyerek kendisinin ve şehzadelerin canlarını kurtarmıştır. İhtilalcilerin tahtın varisi olan herkesi imha etmek gibi bir niyetleri olduğu, böylelikle niyetlerini bir bir gerçekleştirmeyi düşündükleri ortaya çıkmıştır (VII-VIII. B.):

*Hal'dan soñra müür itmişdi üç gün nâgehân
Nisbetiye Kasrına med'ûv olup şehzâdegân
Añladı maksad nedir Sultân Hamîd-i nüktedân
İtmeyüp kasra 'azîmet kıldılar tahlîs-i cân
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânî şehîd*

Hadisede dönemin vezirinin de işin içinde olduğu kendi ikrarıyla sabit olmuştur (IX. B.). Burada Abdülhamid'in gayreti halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (X. B.). Manzume, Abdülhamid Han'ın medhi ve ona dua ile tamamlanmıştır (XI-XI. B.). Kemal Paşa mesiyesinin her bendinin sonunda;

*Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd*

mısralarını tekrar ederek Abdülaziz Han'ı din ve devlet düşmanı, Yezit tabiatlı birkaç hainin şehit ettiğini belirtmiştir.

2. Mehmet Mekki Efendi

Mehmet Mekkî, Musul Nâ'ib-i sâbıkı Sîrozî-zâde Tâhir Efendi'nin torunudur (TH, 1881: N. 909). Mekkî (1843-1910); müderrislik, naiblik, Meclis-i İdare-i Emvâl üyeliği, Mahkeme-i Teftîş-i Efkâr Müsteşarlığı ve Anadolu Kazaskerliği yapmıştır. Abdülaziz döneminde İstanbul Bab Mahkemesi kitabesinde ve farklı yerlerde naiplik görevlerinde bulunmuştur (Arslan 2023).

Mekkî, terkîb-bent nazım şekliyle 11 bentten oluşan bir mersiye yazmıştır. Manzumenin başında "müseddes" yazılmışsa da her bendin son iki mısrai bentlerin diğer mısralarından ve diğer bentlerin vasıta beyitlerinden farklı kafiyede olduğu dikkate alındığında (Kurnaz ve Çeltik 373) manzumenin terkîb-bent olduğu anlaşılır.

Mekkî mersiyesinde, Abdülaziz'e cinnet geçirdi isnadıyla hakaretler edildiğini, hainlerin maksadının saltanatı ayaklar altına almak ve mal toplamak olduğunu, haktan görünerek tuzaklar kurduklarını belirtir (I-II. B.). Onlar padişaha yoktan birşeyler isnad ederek şeriatı fesatlıklarına alet etmişler, fasıklar dalalet yolunda birleşerek fetva veren Yezîd'i de yanlarına almışlardır. Ancak fesatlıkları bugün ortaya çıkmıştır (III. B.):

*Hal'-i cenâb-ı pâdişeh'e yokken istinâd
Hâşâ ki şer'i itmek için âlet-i fesâd
Fâsıklar itdi râh-ı dalâletde ittihâd
Hâ'inlerin sakın sözine kılma i'timâd
Efkâr-ı fâsidâneleri oldı âşikâr
Fetvâ veren Yezîd'e ola la'net-i hezâr*

Hanedana akraba (Nuri ve Mahmud Paşa) olmuş iken nankörlük ederek Abdülaziz'in alçakça kanına girmişlerdir (IV. B.). Ansızın bu vakanın ortaya çıkması bütün ayanları huzursuz etmiş, dünyayı keder, hasret ve ümitsizliğe düşürmüştür (V. B.). Âlem matem elbisesi giyerek acıya ortak olmuş, ayrılıkla sinesini yırtmıştır (V-VI. B.). Abdülaziz'in masumiyetine şahit gerekmemektedir. Onun günahsız olduğuna Allah'ın şahitliği yeter. Zalimlerin gidecekleri yer kalmamış, şimdi cezalarını bulmuşlardır (VII. B.). Abdülaziz mağfîret içerisinde yatarken zamanın padişahının da derd ü kederden uzak olması, neşe ve sevinç içerisinde bulunması beklenir. Âlemin şahlar şahının lütfuna mazhariyetle âlem adaletle dolmuş, padişahın lütfuna gark olmuşlardır. Abdülhamid Han'ın adaleti, lütfu, şehidin kanını yerde bırakmamış, bu durum düşmana korku salmıştır (VIII-IX). Terkîb-bendin son iki bendi (X-XI. B.), padişah veya şehzade mersiyelerinde sıklıkla karşılaştığımız örneklerde

olduğu gibi, Sultan Abdülhamîd'in övgüsüne ayrılmış ve kendisine iyi dileklerde bulunulmuştur.

3. Koniçeli Kâzım Paşa

Harbiye Nezareti Muhasebât ve Tetkîk-i Muhâsebât Dâiresi Reîsi Kâzım Paşa (1821- 1889) Koniçe'de doğmuştur. Haremeyn muhasebeciliği ve rûznâmçe-i sâni görevlerinde bulunan Hüseyin Hüsnü Bey'in oğludur. Kâzım, babasıyla birlikte İstanbul'a gitmiş, eğitim hayatından sonra Dîvân-ı Hümâyün Kalemî'nde memuriyete başlamıştır. Mühimme ve Maliye Mektûbî kalemlerindeki başarılarından dolayı Asâkir-i Hâssa kitâbetine tayin edilmiş ve askerliğe intisap etmiştir. Birkaç yıl sonra Livâ kitâbeti ve Alay emniğine yükselmiştir. Hicviyeleriyle tanınan şair Abdülaziz döneminde Mütercim Rüştü Paşa'yı hicvettiği bir kıtasından dolayı binbaşı rütbesi geri alınarak Kıbrıs'a sürülmüştür. 7 Mayıs 1890'da Üsküdar'daki evinde vefat etmiştir (Uzun 152).

Kâzım Paşa, 9 bentlik bir terkîb-bentten oluşan mersiye yazmıştır. Anlatımına göre ölüm, yaratılanlar için kaçınılmazdır. Merhametli, inayetli padişah Abdülaziz Han bile dâr-ı bekâyâ azm etmiştir (I. B.). Abdülaziz, fazilet sahibi, din, devlet, hukuk ve kitabın hamisidir. Kalbi selim, azmi kavi, himmeti yüksektir. Sağlam fikirli, düşmana karşı kılıcı keskin, kalemi dostların gönül bahçesindeki su gibidir. Yazık ki birkaç cehennemlik o idraki yüksek padişahı tahttan indirip şehid etmiştir (II. B.). Cinayete karışanlar: Rüşdi, Celâl, Nuri, Avnî, Midhat, karşıtlığı ile bilinen birisi; Fahri, Ali, Seyyid ve beş neferdir. Söz konusu isimler bununla yetinmeyip şehzadelerin tamamını imha ederek devleti yıkmayı planladılarsa da Çerkes Hasan'ın gayretiyle daha büyük bir facianın önüne geçilmiş hastalıklı altısından biri öldürülmüş (Hüseyin Avni Paşa) ilk beşi de kanunun pençesine düşmüştür (II. B.):

*Rüşdi Celâl u Nûrî vü 'Avnî vü Midhat'üñ
Bir de nakîzi ile müsemma musîbetüñ
Fahrî vü 'Ali Seyyid ile beş nefer dahi
Cellâd-ı dîv-sîret ü ef'î-tabî'atuñ
Zehr-âbe nûş gadri olup ol şeh-i kerîm
Çekdi kemân sahtını tîr-i şehâdetüñ
Gadriüñ bu rütbesinde dahi tutmayup karâr
'Azm itdiler nihâyet[in]e deşt-i şiddetüñ
Şehzâdegânuñ itdiler imhâsını murâd
Tahrîb için esâsını bünyân-ı devletüñ
Fî'l-hâl berk-i gayret-i Bârî idüp zuhûr
Çerkes Hasan muzâhiri düşdi o gayretüñ
Katl oldı gitdi sitte-i mu'teleden biri
Bu hams-i nâ-mübâreki kaldı nühüstüñ
Anlar da düşdi pençe-i kânûna 'âkîbet
Derkâr olup 'inâyet-i sâhip-şerî'atuñ*

*Minnet Hudâya bulmuş ise her nasıl vücûd
Kıldı bu gizli vâkı'ayı halka rû-nümûd*

Abdülaziz'in iyilikleri ile kaybına duyulan hüznün (III. B.); hayıflanma, tabiatın ve halkın hüzne ortak olması (IV-V-VI. B.); Abdülhamid Han'ın hukuka uygun olarak cinayeti aydınlatması, amcasının intikamını yerde komaması, vakıayı araştırıp hukuk yoluyla canilerin suçunu ispat edip âleme kanun kudretini göstermesi (VII. B.) belirtildikten sonra canilere lanet edilmiş (IX); dünyanın geçiciliği vurgulanarak Abdülhamid için duada bulunulmuştur.

4. Ömer Lütfî

Lütfî, 1818 yılı ortalarında Adana'da doğmuştur. Asıl adı Ömer Lütfî'dir. Mûsâ Bâî-zâde sanıyla tanınmıştır. Adana'nın ileri gelenlerindedir. Sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da vefat etmiş olan Lütfî'nin vefat tarihi meçhul olmakla beraber Sultan Abdülmecîd devri (1839-1861) sonlarında hayatta olduğu bilinmektedir (Özcan 2023).

Lütfî'nin mersiyesi, 7'şer beyitli hane ve bendiyeden oluşan 5 bentlik bir terkîb-benttir. Lütfî'ye göre, iblisin ders okuttuğu birtakım kötü niyetliler akla sığmaz ifsat dolabı çevirmişlerdir. Abdülaziz'in öldürülme haberi âleme gam ateşi olarak düşmüş; milletin feryat ve figanları kâinatı kaplamıştır. Kâinat da bu hüzne eşlik etmiştir (I. B.). Şeytaniyetin ocağı Mithat; alçak Rüşdî; hayâsız Yezid Avni; asiler ordusunun rehberleri damatlar; Nuri ve Mahmud kin ve garazda ittifak ederek adalet ve merhamet sahibi Abdülaziz'i hal' edip şehid etmiştir (II. B.). Şaha kastetmek için melanet düşünceli bir grup hal'in altıncı günü seher vaktinde bu cinayeti işlemişlerdir. Alçak, rezil Fahri; şer ve fesat mayası Muhammed; melun Mustafa; kötü huylu Ali ile inatçı Necîb gönül yakan bu olayın işbirlikçileridir. Seyyid ve İzzet namında kötü tabiatlı; cehennemlik, Allah'ın kahrından korkmaz nankör iki kişi padişahı olmadık hakaretlerle şehid etmiştir (III. B.). Bu mücrimler tahtın varislerini ortadan kaldırmaya karar vermişler, hile ile Abdülhamid dâhil bütün şehzadeleri halktan uzak, boş bulunan Nisbetiye Kasrı'na davet etmişlerdir. Abdülhamid Hakk'ın gönlüne ilham etmesiyle düzenbazların maksadını anlayıp Nisbetiye Kasrı'na gitmeyi reddetmiş, böylelikle masumları katledilmekten kurtarmıştır (IV. B.). Hadise canilerin hile ve desiseleriyle 5 yıl kadar şüpheli kaldıktan sonra Sultan Abdülhamid'in gayretleriyle aydınlatılmıştır. Sorumluların her biri sorguya alınmış; itiraflarıyla olay gün yüzüne çıkarılmış ve gerekli cezalar verilmiştir (V. B.).

5. Muallim Sadî Efendi

Muallim Sadî, 1853'te Harput'ta doğmuştur. Babası Şirinzâdelerden Hacı Hafız Şeyh Yusuf'tur. İlk tahsilini babasından almış, sonra Harput'ta iptidai mektebini ve rüştiyeyi bitirmiştir. Yüksek tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Memuriyet hayatının büyük bir bölümünü Rumeli'nin çeşitli vilayetlerinde geçirmiştir. İstanbul Altıncı Belediye Dairesi Tahrîr-i Nüfus

Muharrirliği ve Selanik Mekteb-i Osmânî müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Drama ve Siroz'da polis komiseri olarak çalışmıştır. Sonra Siroz'da özel bir okul açarak öğretmenlik yapmaya başlamıştır. İdadi mektebinde Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Hüsnühat dersleri okutmuştur. Rüştîye mektebinde Rika, Musevi mektebinde Lisan-ı Osmanî öğretmenliği yapmış, Maarif meclisi üyeliği görevinde bulunmuştur. Üsküp nüfus kâtipliğine, sonradan da Üsküp hâşimane müdürlüğüne atanmıştır. Oradan Kosova vilayetinde Seniçe Livası Tahrirat Müdürlüğüne geçmiştir. Bu görevdeyken 1912'de Balkan Savaşı sırasında altı ay esir kalmıştır. İzmir Kız Öğretmen Okulunda öğretmenlik yaparken 13 Ocak 1916'da vefat etmiştir (Selçuk 2023).

Sadî, ilk şiir ve yazılarını gazete ve dergilerde Deli Şair, Gonca-i Edeb, Yıldız gibi müstear isimlerle yayımlamıştır. “Muallim Sadî” imzasıyla ilk şiirleri *Cerîde-i Sofîye* dergisinde yayımlanmıştır (Selçuk 2023).

Sa'dî'nin, *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde Abdülaziz'in ağzından 10 bentlik muhammes nazım şekliyle “Şehîd-i cennet-mekân ağzından söylenmiş bir mersiye” başlıklı bir şiiri yayımlanmıştır. Söz konusu şiir, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nın 30 Eylül 1920 tarih ve 31. sayısında mükerreren yayımlanmıştır (921-923).

Sultan'ın ağzından “Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı” mütekerrir mısraı ile yazılan muhammese göre Sultan'ın canını alan ecel eli değil kahr ve zulüm elidir. Ölümü dünyaya intihar süsüyle duyurulmuştur. Zalimlerden intikamını almasını istediği muhatabı “iki gözüm” dediği devrin sultanı Abdülhamid'dir (I. B.). Aziz canına kıyanlar, ekmeğini yiyenlerdir. Melanet ehli kişiler kendisini tahttan indirip üç gün aç bırakmışlar, arkasından da canına kıymışlardır (II. B.). Sonra intihar etti diye beyanat verip sevinçle muratlarına ermişlerdir (III. B.):

*Tuttular zulm ile zâlimler beni öldürdüler
Göz göze eyvâh tenden cânımı ayırdılar
Kendi kendini telef etmiş deyu bildirdiler
Şâd ü hurrem oldular tâ kim murâda erdiler
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı*

Şair, devrin padişahından hukuka uygun olarak kana kan isteyip ilgili-lerin idamına ferman dilemiştir (IV). Güç ve kuvveti âlemi aydınlatırken heybet kandilini karanlıkla söndürmüşler, cinayetle servetini yağmalamışlardır (V.B.). Gözünün nuru gördüğü dinsiz Nurî, fitneci, kör olası Yahudi Mahmud, mürted Mithat, hile ve tuzakla tahttan indirmişler; arkasından o edepsiz güruh günahsız Abdülaziz'i katletmişlerdir (VI-VII. B.). İri yapılı birkaç lanetli, feryat ve figanlarına aldırmandan hayat ırmaklarını/damarlarını kesmişlerdir (VIII. B.). Böyle şanlı bir padişaha kıyılmış olmasının matemi geçecek gibi değildir. “Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı” mısraı da bir başka matem nedenidir (IX-X. B.).

6. Mustafa Âsım Bey

Mustafa Âsım, Filibeli Abdullah Efendi'nin oğludur. 1855'te İstanbul'da doğmuştur. Küçük Filibelizade olarak meşhur olmuştur. Sıbyan mektebinden sonra amcası Halil Efendi'den ve başka âlimlerden ders okumuştur. Bir müddet Daire-i Meşihat Aklâmına devam etmiş, Kudüs Mukavelat Muharriri ve daha sonra tahrirat müdürü olmuştur. 1904'te Trabzon'da vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca bilir. Talik hatta mahir olup bir divançe tertip edecek kadar şiiri vardır (İnal 65).

Vasıta beyitleriyle 7'şer beyitli beş bentlik terkîb-bentten oluşan mersiye gönlün muhatap alındığı, feryat ve figanın nedeninin Abdülaziz'in katli olduğunun beyan edildiği bentle başlar (I. B.). Abdülaziz'in katledilişi ve küfran-ı nimet olan garaz ehlinin mahşer gününe kadar lanetle anılacağı belirtilir (II. B.). Birkaç kötü düşünceli ve nifak ehlinin padişahı tahtından indirmeyi ve katletmeyi planladıkları ifade edilen manzumede Mithat, Rüşdî, iki merhametsiz ve eşkıya damatlar (Nuri ve Mahmud Paşa) anılmış; hayırsız müftü de bunlara aldanmıştır (III. B.):

*Çend 'aded efkârı bed etvârı bed ehl-i nifâk
Hal' u katl-i pâdişâha eylemişler ittifâk
Oldı muhtî bunlara müftü-i dehr ü nâ-bekâr
Mahz-ı şerden kendisi hayr olmuş ismi bî-tıbâk
Biri Midhat'dır ki kârı mel'anetdir dâ'imâ
Biri Rüşdî'dir ki zerre rüşdi yok dūzah-liyâk
İki dâmâd-ı şekâvet-pîşe vü bî-merhamet
Muhdisân-ı sū-i kasd-ı şâha itmiş iltiyâk*

Üçbeş kuruşa aldanan şer ehli Abdülaziz'i şehit etmiştir. Bunlar; Fahrî, Acı Muhammed, iki kara yüzlü Mustafa, merdud Ali, Seyyid ve İzzet'tir. Allah hepsini kahretsin, yerlerini cehennem eylesin (IV. B.). Mersiye Abdülhamid'e dua ile tamamlanmıştır (V. B.).

Tarihi Kaynaklar ile Mersiyelelerde Geçen İsimlerin Karşılaştırılması

Sultan Abdülaziz'in hal'i ve ölümüyle ilgili olarak mersiyelelerde birtakım isimlerden söz edilir. Yazımızda bu isimlerle kaynakların verdiği isimlerin birbiriyle ne ölçüde örtüştüğü hususuna değinilecektir.

Ekrem Ekinci, Sultan Abdülaziz'in hal'inde Veliâht Şehzade Murad ile birlikte 9 isim sayar: Mithat Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Askerî Şura Reisi Redif Paşa, Fetva Emîni Filibeli Kara Halil Efendi, Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Askerî Mektep Kumandanı Süleyman Paşa (2023). Mahmut Celaleddin Paşa *Mir'ât-ı Hakikat*'te Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi'yi anmazken Rüşdî Paşa, Miralay Ahmed, Kolağası Bedri Bey, Rıfat Bey ile Ârif Paşa'nın da isimlerini listeye dâhil eder (116).

Abdülaziz'in hal'i ve ölümü uzun süre kamuoyunun gündeminde kalmıştır. Halk arasında değişik bölgelerde ağıtlar yakılmıştır. Denizli'den Kerkük'e kadar varyasyonları olan “Uyan Aziz Sultan uyan / Kan ağlıyor şimdi cihân” dizeleri bunlardan biridir (Hasar 141-142). Hadiseden yaklaşık 5 yıl sonra konu mahkemeye taşınmıştır. 27 Haziran 1881 tarihinde İstinaf Mahkemesi Birinci Başkanı Sururi Efendi'nin başkanlığında 3'ü Müslüman, 2'si Hıristiyan üyelerden oluşan hâkim heyeti yargılama yapmıştır (Yener 108). 30 Haziran 1881 tarihinde sonuçlandırılan mahkemede; Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa ile Mabeyinci Fahri Bey taammüden öldürmeden; Mithat, Mahmut, Nuri Paşalarla Binbaşı Necip ve Binbaşı Nâmık Paşazade Ali beyler de suç ortağı sayılarak idam cezasına çarptırılmışlardır (Küçük 184-185). Ancak idam cezası uygulanmamış, ilgililer sürgüne gönderilmişlerdir.

Mahkeme kararıyla hüküm giyen isimlerden Mahmut Celeleddin Paşa ve Nuri Paşalar; mersiye yazan Kemal Paşa, Mekkî, Kâzım Paşa, Ömer Lütfi, Mustafa Âsım, Sa'dî ve Yenişehirli Avnî'nin manzumelerinde damatlıkları da vurgulanarak anılmıştır. Mithat; Kâzım Paşa, Ömer Lütfi, Mustafa Âsım, Sa'dî ve Yenişehirli Avnî'nin mersiyelerinde zikredilir. Fahrî ismi, Kâzım Paşa, Ömer Lütfi, Mustafa Âsım ve Bahâ'nın mersiyelerinde; Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa, Ömer Lütfî ve Mustafa Âsım'ın mersiyelerinde, hangi Mustafa olduğu belli olmadan da Bahâ'nın mersiyesinde adları anılır. Necîb ismi, Ömer Lütfî ve Mustafa Âsım'ın mersiyelerinde geçer. Namık Paşazade Ali'nin ismi Kâzım Paşa, Mustafa Âsım ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılmıştır. Mahkeme kararında adı bulunan Hacı Mehmet'in mersiyelerde ismi anılmamıştır. Ancak Ömer Lütfî ve Mustafa Âsım'ın mersiyelerinde geçen Acı Muhammed isminin Hacı Mehmed olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklardaki Hacı yerine mersiyelerde Acı sıfatının kullanılması mersiye yazarlarının öfkesi ve Mehmed, Muhammed isimlerinin seslendirilmesinin farklılığıyla izah edilebilir.

Mahkeme kararında olmayıp da Kâzım Paşa ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılan Avni Paşa, Abdülaziz'in ölümünden 12 gün sonra Çerkes Hasan tarafından öldürülmüştür (Miroğlu 128). İzzet ve Seyyid isimleri Binbaşı Nâmık Paşazade Ali ile müştereken Kâzım Paşa, Mustafa Âsım ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılmıştır. Rüşdî ismi, Kâzım Paşa, Mustafa Âsım, Yenişehirli Avnî ve Ömer Lütfî'nin mersiyelerinde anılmıştır. Rüşdî, ilgili mahkemece hastalığı dikkate alınarak üç gün süreyle İzmir'de sorgulanmış ancak ceza almamıştır (Saydam 203). Hal' fetvasını yazan Müfti Kara Halil'in ismi Yenişehirli Avnî Bey'in mersiyesinde geçmiştir. Kara Halil, yargılamanın yapıldığı tarihten önce 1880'de ölmüştür (İpşirli 361). Hal'de ismi geçen; Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Mirliva Süleyman Paşa, Miralay Ahmed, Kolağası Bedri, Rıfat, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Ârif Paşa, Redif Paşa ve Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi'lerin isimleri mersiyelerde anılmaz (Ekinci 2023; Mahmud Celeleddin Paşa 116).

Sonuç

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve şaibeli ölümü hem siyasi hem toplumsal etkileri olan bir vakıdır. Konu sadece Osmanlı coğrafyasında değil bütün dünyada ciddi gündem olmuş, ölümüyle ilgili resmî açıklamalar yeterli bulunmamıştır. Sorumluların adalet önüne çıkarılması istenmiş, adalete olan güvensizlik kişisel çözümleri devreye sokarak başka ölümlere sebebiyet vermiştir. Hadiseden 5 yıl sonra yeniden mahkeme kurulmuş sorumlu olduğu düşünülen kimseler değişik cezalara çarptırılmıştır. Verilen idam cezaları uygulamaya konmamış, sürgün ve kürek cezalarına çevrilmiştir. Bu kez de mahkemenin sıhhati tartışılır olmuştur.

Yaşananlar edebiyata da yansımıştır. Abdülaziz'in hal'i ve ölümü mersiyelere konu olmuştur. Yıldız Mahkemesi kararı sonrasında ciddi bir kısmı devlet yönetiminde de olan şairler tarafından mersiyeler yazılmıştır. Abdülaziz'in ölümüyle ilgili tespit edebildiğimiz 11 mersiyenin 6'sının *Tercümân-ı Hakikat*'te yayımlanmış olması dikkat çekicidir. Bu mersiyelerden bazıları akademik çalışmalara konu olurken bir kısmı hakkında bilgi ve değerlendirme bulunmamaktadır.

Tarihî kaynakların Sultan Abdülaziz'in hal'i ve ölümü ile ilgili verdikleri bilgi ve isimler şimdiye kadar tespit edilen 11 mersiyedeki isimlerle de mukayese edildiğinde; mahkeme kararıyla hüküm giyen 9 isimden 8'i mersiyelerde de geçmektedir. Adı geçmeyen tek isim Hacı Mehmed'dir. Ancak mersiyelerde Acı Muhammed olarak geçen ismin Hacı Mehmed olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda hüküm giyen isimlerin tamamının mersiyelerde yer aldığı söylenebilir.

Hüseyin Avni Paşa, İzzet, Rüşdî ve Müfti Kara Halil, Abdülaziz'in ölümüyle ilgili mahkeme kararında adı olmayıp mersiyelerde anılan isimlerdir. Bunlardan Hüseyin Avni Paşa, Çerkes Hasan tarafından olaydan 12 gün sonra öldürülmüştür. Rüşdî, Kâzım Paşa'nın mersiyesinde cinayete zemin hazırlayanlar içerisinde anılmakla birlikte mahkeme kararında hüküm giyenler arasında değildir. Yargılanma sonucunda ceza almamıştır. Abdülaziz'in hal' fetvasını veren Kara Halil Efendi yargılamadan önce 1880'de ölmüştür. Miralay İzzet Bey'in yargılandığına dair bilgimiz yoktur. İzzet, 1903'te Taif'te ölmüştür.

Yararlandığımız kaynaklarda Sultan Abdülaziz'in hal'inde rol aldığı belirtilen; Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Mirliya Süleyman Paşa, Miralay Ahmed, Kolağası Bedri, Rıfat, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa, Ârif Paşa, Redif Paşa ve Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi'lerin isimleri mersiyelerde geçmez.

Mersiye yazmak peşinen kanaat belirtmektir. Sultan Abdülaziz için mersiye yazan şairler de bu çerçevede hareket etmişlerdir. Anlatımları, kelime kadroları ve kompozisyonları klasik mersiyelerle benzerdir. Sultan Abdülaziz

için yazılan mersiyelerin ortak kanaatine göre padişah kimi menfaat grupları tarafından planlanarak haksız yere hal’ edilmiştir. Fer’iye Sarayı’nda ikamete mecbur edilen Abdülaziz, darbeye karşı kimi isimlerin planı dâhilinde bilekleri kesilerek öldürülmüş ve konuya intihar süsü verilmiştir. Toplum nezdinde intihar olduğu ile ilgili beyanlar kabul görmemiştir. Yaklaşık 5 yıl sonra Yıldız sarayında kurulan mahkemede hayatta olan sorumlular yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Mahkeme sonrasına rastlayan mersiye şiirlerinin 6’sı *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde bir seri hâlinde yayımlanmıştır. Çalışmada bu şiirler incelemeye birlikte Latin harflerine aktarılmıştır.

KAYNAKLAR

- Adile Sultan. “Mersiye”, Ali Emiri. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, c. 1, no. 7, ss. 123-124, 1334.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. “Kemâl, Seyyid Ahmed Kemâl Paşa”. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kemal-seyyid-ahmed-kemal-pasa> (Erişim Tarihi: 3.3.2023).
- Arslan, Mehmet. “Mekkî Mehmed, Mekkeli”. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mekki-mehmed-mekkeli> (Erişim Tarihi: 3.3.2023).
- Balcı, Ramazan. *Beyaz Atlının Ölümü Sultan Abdülaziz*. Nesil Yayınları, 2007.
- Bardak, Musa. “Son Dönem Osmanlı Eğitimci-Bürokrati Ahmed Kemal Paşa’nın Hayatı.” *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (13), 2020, ss. 40-71.
- Baykal, Bekir Sıtkı. *İbretnümâ*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Çiftçi, Cemil. *Divan Şiirinde Kerbelâ Ağrıları*. Kevser Yayınları, 2008.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Düzmece Fetva Sultan Abdülaziz’i Nasıl Tahtan Etti”. <https://www.gzt.com/derin-tarih/duzmece-fetva-sultan-abdulazizi-nasil-tahtan-etti-2748691> (Erişim Tarihi: 09.04.2023)
- Hafız Mehmet. *Sultan Abdülaziz Niçin İntihar Etti*. Hazırlayan İbrahim Yıldırım, Yüzleşme Yayınları, 2023.
- Hasar, Recep. *Türk Edebiyatında Padişah ve Şehzade Mersiyeleri*. 2018. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü, Yüksek lisans tezi.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969.
- İpşirli, Mehmet. “Kara Halil Efendi.” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss. 361-62.
- İsen, Mustafa. *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Akçağ Yayınları, 1993.
- Kemâl Paşa. “Mersiye.” Ali Emiri. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, c. 3, no. 29, ss. 815-818, 1336.
- Kocahanoğlu, Osman Selim. *Midhat Paşa’nın Hatıraları 2*. Temel Yayınları, 1997.

- Kurnaz, Cemal ve Halil Çeltik. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. H Yayınları, 2010.
- Küçük, Cevdet. "Abdülaziz." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, ss. 179-185.
- Mahmud Celaleddin Paşa. *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihî Hakikatlerin Aynası*. Hazırlayan İsmet Miroğlu, Berekât Yayınları, C. I-II-III. 1983.
- Odunkıran, Fatih. *Mehmed Memdûh Paşa ve Divân-ı Eş'ârı (İnceleme-Metin)*. 2011. Trakya Ü, Yüksek Lisans Tezi.
- Orpilyan, Sarkis. *Sultan Abdülaziz'in Katilleri*. Artin Asaduryân Matbaası, 1326.
- Özcan, Tahsin. "Ömer Lutfi Efendi." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, ss. 73-74.
- Özdemir, Hikmet. *Âdile Sultan Divânı*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Öztürk, Murat. "Bir Darbenin Şiire Yansıması: Sultan Abdülaziz'e Yazılan Mersiyeler." *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 18 - 21 Mart 2014, ss. 341-348.
- Sa'dî. "Mersiye." *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, c. 3, no. 31, ss. 921-923, 1336.
- Saydam, Abdullah. "Mütercim Rüşdü Paşa." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 202-203.
- Selçuk, Bahir. "Sa'dî, Muallim Sa'dî Efendi." <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sadi-muallim-sadi-efendi> (Erişim Tarihi: 3.3.2023).
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 874, 23 Mayıs 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 909, 2 Temmuz 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 912, 6 Temmuz 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 914, 8 Temmuz 1881.
- Tercümân-ı Hakikat*, no. 921, 16 Temmuz 1881.
- Tomaidis, Hirisantos. *Midhat Paşa ve Rüfekâsının Muhâkemesi Hakkında Esbâb-ı Mûcibeyi Hâvi İade-i Muhâkeme Lâyihası*. Hazırlayan İbrahim Yıldırım. Yüzleşme Yayınları, 2023.
- Topraklı, Ramazan. "Sultan Abdülaziz'e ait olduğu söylenen iki zabit arasındaki resim kime ait?" <https://www.dikgazete.com/yazi/sultan-abdulazize-ait-oludugu-soylenen-iki-zabit-arasindaki-resim-kime-ait-makale,2496.html-2496.html>. (Erişim Tarihi: 16.04.2023)
- Topraklı, Ramazan. "Sultan Aziz ve Oğlu İzzettin Nelerle İntihar Etti?" <https://www.dikgazete.com/yazi/sultan-aziz-ve-oglu-yusuf-izzeddin-efendi-nelerle-intihar-ettiler-3800.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2023)
- Topraklı, Ramazan. "Sultan Aziz'e nokta." <https://www.dikgazete.com/yazi/sultan-azize-nokta-makale,3826.html-3826.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2023)
- Uzun, Mustafa. "İsmet Kâzım Paşa." *İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, ss. 152.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.

Yener, Abdülnasır. “Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndiriliş ve Darbeyle Gelen Meşrutiyet.” *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, no. 2, 2016, ss. 102-113.

Yıldırım, İbrahim. “Sultan Abdülaziz’in İntiharı.” <https://www.egeman-set.com/yazi-sultan-abdulaziz-in-intihari> (Erişim Tarihi: 16.04.2023).

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TERCÜMÂN-I HAKİKAT"TEKİ MERSİYELER:

1. Kemâl Paşa¹

'Ayân-ı fihâmdan olup hürrem-i hümayûn-ı mülûkâne mesârifâtı ve cennet-mekân 'Abdülazîz Hân merhûmuñ umûr-ı hândânı nâzırı devletlü Kemâl Paşa hazretleriniñ şehâdet-i dil-sûz-ı 'Abdülazîz Hân için tanzîm eyledikleri mersiye hakkâ ki edebiyât u siyâsiyye sahâif-i târîhinde pek büyük bir ehemmiyet kesbine lââyık âsâr-ı celîleden olmağla gazetemiziñ takımı içinde bulunması arzusuyla, bervech-i âtî derc olındı:

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Tâzelendi vak'a-ı dil-sûz-ı deşt-i Kerbelâ
Zâhire çıkdı bir emr-i mübhem-i hayret-fezâ
Dîdelerden yaş yerine kan revân olsa sezâ
La'net olsun her kim itdiyse bu kâra ictirâ
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Beş sene olmuşdı zîr-i perde-i şekde nihân
Oldı tahkîke muvaffak şimdi Hâkân-ı zamân
Şâh-ı 'âdil Hazret-i 'Abdülhamîd-i kâm-rân
Kalmadı şübhe mahalli herkese oldı 'ayân
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Birtakım ehl-i garaz tedbîr-i pinhân eylemiş
Yol bulup ol şâhı idhâl-i şehîdân eylemiş
Kendine kıydı deyü dünyâya i'lân eylemiş
Korkmayup Allâh'dan bir böyle bühtân eylemiş
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Bir gürûh-ı mefsedet endîşe-i güm-kerde-râh
Bir takım zulm u şekâvet pîşe-i bî-intibâh
Kıymış ol sultân-ı bî-cürm ü günâha âh âh
Buldı ol zâlimleri şimdi şeh-i 'âlem-penâh
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Hayf ol sultân-ı mazlûm u şeh-i 'âlî-mekân
Hayf ol hâkân-ı 'adl-âyîn ü İskender-nişân
Dest-i a'dâdan müyesser olmayup tahlîs-i cân
'Âkıbet kıldı şehîden 'azm-ı gül-zâr-ı cinân
Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'in ü Yezîd
Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

¹ Kemal Paşa'nın bu şiiri daha önce yayınlanmıştır (Hasar 338-342).

Hazret-i şâh-ı cihân sa'y-ı firâvân eyledi
 'Amm-ı pâki intikâmın aldı ihsân eyledi
 Asdikâ-yı devleti memnûn u şâdân eyledi
 Buldı ol zâlimleri teşhîr u i'lân eyledi
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Hal'dan soñra mürûr itmişdi üç gün nâgehân
 Nisbete Kasrına med'ûv olup şehzâdegân
 Añladı maksad nedir Sultân Hamîd-i nüktedân
 İtmeyüp kasra 'azîmet kıldılar tahlîs-i cân
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Vârisân-ı tahtı isterlerdi imhâ eylemek
 Bunca ma'sûmı şehîd-i tîg-i ifnâ eylemek
 Soñra her nesne murâdı bir bir icrâ eylemek
 Şimdi vâcib muktezâ-yı şer'i ifâ eylemek
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Nûr-ı îmândan mu'arrâ bir denî-i bed-güher
 Nîl-i sıhriyetle olmuşdı vezîr-i kâm-ver
 İttifâk-ı sû-i kasde ol da dâhilmiş meğer
 Kendi ikrârıyla imzâsıyla sâbit ser-te-ser
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Hazret-i 'Abdülhamîd'in mahz-ı sa'y u himmeti
 Koydı meydân-ı sübûta sâhibân-ı töhmeti
 Bu teşebbüs şâdmân itdi 'umûma milleti
 Görsün erbâb-ı cinâyet hükm-i hakkâniyeti
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Sâye-i şâh-ı 'adâlet-pîşede bî-irtiyâb
 Ehl-i zulm ü i'tisâfîñ hâlidir artuk harâb
 Zâhir oldu itdi dest-i ma'adelet ref'-i nikâb
 Bir büyük cürm ü cinâyet eylemişler irtikâb
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd

Kâmrân itsün şeh-i devrânı dâ'im zü'l-celâl
 'Âdeti her kârda ahkâm-ı şer'e imtisâl
 Görse lâyıkdır cezâsın kâtîlân bed-fi'âl
 Kalmadı inkâra şimdi kimsede tâkat Kemâl
 Dîn ü devlet hâ'ini birkaç melâ'în ü Yezîd
 Eylemişler Hazret-i 'Abdülazîz Hânı şehîd
 No. 874, 23 Mayıs 1881.

2. Mekkî Bey

Musul nâ'ib-i sâbıkı Sîrozî-zâde Tâhir Efendi hafîdi fazîletlü Mekkî Beyefendi'nin hâkân-ı esbâk cennet-mekân 'Abdülazîz Hân hazretlerinin vâkı'a-i fâci'a-i şehâdetleri hakkında mersiye-güne inşâd eyledikleri müseddes matba'amıza teblîg olunmağla ber-vech-i âtî dercine ibtidâr olundu:

[Mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün]

Vallâhi şu'lelendi yine âteş-i derûn
Yaksun firâk-ı hüzn ile bağrını çerh-i dûn
Kalsun bu fâci'ayla zamânın gözünde hûn
Bir pâdişâh-ı 'âkile isnâd idüp cünûn
İcrâ-yı mel'anetle şekâvetler itdiler
Ol şerhriyâra dürlü hakâret[ler] itdiler

Maksad hukûk-ı saltanatı pâymâl idi
Efkâr-ı hâ'inân hemân cem'-i mâl idi
Bu tavr-ı zâlimâne Yezîd'e misâl idi
Zîrâ ki ehl-i sünnete emr-i muhâl idi
Bunlar hemîşe sûret-i hakdan görindiler
Kâbûs u mekr ü mel'anet içre büründüler

Hal'-i cenâb-ı pâdişehi yokken istinâd
Hâşâ ki şer'i itmek için âlet-i fesâd
Fâsıklar itdi râh-ı dalâletde ittihâd
Hâ'inlerin sakın sözine kılma i'timâd
Efkâr-ı fâsidâneleri oldı âşikâr
Fetvâ veren Yezîd'e ola la'net-i hezâr

Sihriyeti kazanmış iken hânedânına
Kasd itdiler o pâdişâhın vâh cânına
Nânkörlük ile girdiler alçakça kanına
Rûz-ı cezâda gör çıkalar Hak divânına
Tecdîd olındı vak'a-i dilsûz-ı Kerbelâ
Bir şâh-ı 'âdil² oldı şehîd ağlasun semâ

Bu vak'a ki tâ eyleyicek nâgehân zuhûr
Vallâhi itdi kâffe-i a'yâm bî-huzûr
Dünyâyı kapladı keder ü hasret ü fütûr
Gerdûn şaşırđı 'aksine devr itdi bî-şu'ûr
'Âlem libâs-ı mâteme girdi firâk ile
Çâk eyler idi sînesini iftirâk ile

² Kelime metinde "âdili" olarak imla edilmiştir.

Boynı büküldi âh ile gülşende fülfulün
 Ham³ olmuş idi kâmeti firkatle sünbülün
 Gördüm zebânı hüzn ile lâl idi bülbülün
 Al oldu rengi hûn-ı ‘Azîz Hân ile gülün
 ‘Aks itdi âsumâna kadar nâle vü efgân
 Zâlimleriñ elinden emân âh el-emân

Ma’sûm idi o pâdişeh-i dehr bî-güvâh
 Vallâhi bî-günâh idi billâhi bî-günâh
 Hâk-i şehîde rahmet ide Hazret-i Allâh
 Zâlimler ilticâ idecek bulmasun penâh
 Anlar da şimdi bulmada el-hak cezâsını
 Zâlim bulur hemîşe cezâ-yı sezâsını

Yatdıkça hâk-i mağfiret içre ‘Azîz Hân
 Olsun masûn derd ü kederden şeh-i zamân
 Zevk ü sefâ nedîm ola bezminde ân-be-ân
 Müstağrak ola lutf-ı şehinşâh ile cihân
 ‘Âlem pür oldu velvele-i ‘adl u dâd ile
 Diller şen oldu lutf-ı şehinşâhı yâd ile

Lutf u ‘inâyet itdi ‘inâyet zamânıdır
 El-hak ‘adâlet itdi ‘adâlet zamânıdır
 Hûn-ı şehîdi çünki himâyet zamânıdır
 Kalb-i ‘adûya düşse mehâbet zamânıdır
 Ol pâdişâh-ı ma‘delet ‘Abdülhamîd’ dir
 Necl-i necîb Hazret-i Sultân Mecîd’ dir

Zât-ı şerîfi fazl u kemâl iktirânıdır
 Şems ü kamer ‘adâletiniñ şâhidânıdır
 Dehrün vücûd-ı akdesi sâhib-kırânıdır
 Medh-i resûle mazhar olan hânedânıdır
 Hak ‘âfiyetle saltanatıñ kâ’im eylesin
 Tâ haşr olunca şevketini dâ’im eylesin

Bir şehriyâr-ı ‘âdil ü sâhib-vakârdır
 Her ferde hükm-i ‘âtufeti âşikârdır
 Dürc-i dehânı gevher-i hikmet-nisârdır
 Tab‘-ı selîmi nâdire-i rûzgârdır
 Yâ Rab nakîse vırme anuñ zât u şânına
 Mekkî hemîşe eyle du‘â hânedânına

No. 909, 2 Temmuz 1881.

³ Metinde “خسَم” olarak imla edilmiştir.

3. Kâzım Paşa

Şu'arâ-yı benâm-ı 'asrdan harbiye nezâreti muhâsebât ve tedkîk-i muhâsebât dâ'iresi re'îsi sa'âdetli Kâzım Paşa hazretleriniñ vâkı'a-i dil-sûz-ı şehâdet hakkında nazm u inşâd buyurmuş oldukları mersiye Cerîde-i Havâdis'de görülmüş ve bu mersiye hakîkaten enfes âsâr-ı edebiyeden bulunmuş olmağla gazetemiz takımında dahi bulunmak için teberrüken ber-vech-i âtî nakl u derc olunmuştur:

[Mefûlü fâilâtü mefâîlü fâilün]⁴

I

Her kim 'abîd-i muhlis-i Rabbi'l-'alâ olur
Sultân-ı 'âlem olsa dahi mübtelâ olur
Ashâb-ı kurb-ı kısmetine derd ü gam düşer
Erbâb-ı ba'd kurb-ı belâdan cüdâ olur
Tefsîr olursa sırr-ı hutût-ı mükevvenât⁵
Her noktası netîce-i hükm-i kazâ olur
Bir âsiyâb-i hükm ü hikemdir bu nüh revâk
Döndükçe dürlü dürlü garâbet-nümâ olur
Yandık bu hükm-i hikmete ammâ çi fâ'ide
Kilk-i zebân bürîde-i mikrâs-ı lâ olur
İnsân için ikâmete yol yok bu 'arsada
Her kim gelürse 'âzim-i dâr-ı bekâ olur
'Abdül'azîz Hânı düşün hem bu cümleden
Kim hâl u şâmı mâsadak-ı müdde'â olur
Mâh-ı felek medâr idi elbet felekde mâh
Bedr-i münîr olunca husûf âşinâ olur

*Nâdir kılır erîke-i dünyâyı cilve-gâh
Bir öyle merhametli 'inâyetli pâdişâh*

II

Hakkâ ki bir vücûd-ı fezâ'il-nisâb idi
Sultân idi kerîm idi 'âlî-cenâb idi
Olmuşdı 'unsurında 'ayân pâdişâhlık
Hâmî-i dîn ü devlet ü şer' ü kitâb idi
Seyr eyleyen sanurdı münevver cemâlini
Rûz-ı sa'îd-i 'ıyda bir âfitâb idi
Kalbi selîm ü 'azmi kavî himmeti bülemd
Fikri metîn re'y-i rezîni sevâb idi
Cem'-i tezâda var idi zâtında iktidâr
İdrâki pîr ü tâlî' ü ikbâli şâb idi

⁴ Bu şiirin kimi bent ve beyitleri bir yayında kullanılmıştır (İsen 71-73).

⁵ Metinde "meknûnât" yazılmışsa da vezin ve anlam dikkate alınarak "mükevvenât" olarak okunmuştur.

Tîğı vüçüd-i kevkeb-i a‘dâya kâtı‘â
 Kilki riyâz-ı hâtır-ı ahbâba âb idi
 Eylerdi tîğ-i satvetine ser-fürû cihân
 Mihr-i sipîhr-i kevkebe vü meh rikâb idi
 Teslîm iderdi hâmesini hançer-i kazâ
 Ol rütbe fehmi tîr ü sözi şu‘le-tâb idi

*Sad hayf u sad dirîğ ki birkaç cehennemî
 Hal‘ u şehîd itdiler ol şâh-ı ehamî*

III

Rüşdî Celâl u Nûrî vü ‘Avnî vü Midhat’iñ
 Bir de nakîzi ile müsemmâ musîbetiñ
 Fahrî vü ‘Ali Seyyid ile beş nefer dahi
 Cellâd-ı dîv-sîret ü ef‘î-tabî‘atîñ
 Zehr-âbe nûş gadri olup ol şeh-i kerîm
 Çekdi kemân sahtını tîr-i şehâdetiñ
 Gadrüñ bu rütbesinde dahi tutmayup karâr
 ‘Azm itdiler nihâyet[in]e deşt-i şiddetiñ
 Şehzâdegânîñ itdiler imhâsını murâd
 Tahrîb içün esâsını bünyân-ı devletüñ
 Fi‘l-hâl berk-i gayret-i Bârî idüp zuhûr
 Çerkes Hasan muzâhiri düşdi o gayretiñ
 Katl oldı gitdi sitte-i mu‘teleden biri
 Bu hams-i nâ-mübâreki kaldı nühûstiñ
 Anlar da düşdi pençe-i kânûna ‘âkıbet
 Derkâr olup ‘inâyet-i sâhip-şerî‘atîñ

*Minnet Hudâya bulmuş ise her nasıl vüçüd
 Kıldı bu gizli vâkı‘ayı halka rû-nümûd*

IV

Ebnâ-yı şûmuna uyup itdi zamâne hayf
 Bir kahramân-ı pür-dil u sâhib-kırâna hayf
 Söndi çerâğ-ı lâle-i sırâb-ı saltanat
 Gelmez nazîri bir dahi bâğ-ı cihâna hayf
 Dehrüñ bozıldı tılsım-ı kenz-i sa‘âdeti
 Düşdi ziyânı millet-i İslâmiyâna hayf
 Gitdi gurûba mihr-i emel rûz-ı haşre dek
 İtsün çerâğ-ı çarh-ı denî yana yana hayf
 Kıldı vüçüd-ı âlemiñ âsâyışıñ harâb
 Berk-i kazâ isâbet idüp mağz-ı câna hayf
 Oldı şikeste gülbini gülzâr-ı şevketiñ
 Bâd-ı hazân tokundı riyâz-ı cinâne hayf
 Yokdur bunuñ misâli sicill-i zamânede
 Gerçi zamânda eylediler çok şehâna hayf

La'net o eşkiyâya [ki] billâhi görmedi
Çeşm-i felek bu mertebe-i zâlimâne hayf⁶

*Olsun hemîşe cânlarına su gibi revân
La'n-i Hudâ vü ta'n-ı melek şetm-i ins ü cân*

V

Kâş ol zamân ki oldu o şâh-ı cihân telef
Olsaydı âsumân u zemîn ü zamân telef
Dil-hûn olup bu vâkı'adan şîve-i kader
Kılsaydı kâ'inâtı ser-â-ser hemân telef
Ehl-i fesâdı hemçü şeyâtîn-i recm için
Nakd-i nücûmun itse idi âsumân telef
Mest itmeden şerâb-ı şehâdet o dâveri
Olsaydı câm-ı Kevser ü bezm-i cinân telef
Yâ Rab ne kanlı kâfir imiş ol pelîdler
Zill-ı Hudâ'yı eylediler bî-emân telef
Lâyıkdır intikâmı için kılssa zü'l-celâl
Her katre kanı uğruna bir hânûmân telef
İtmişdi dest-i mâder-i eyyâm o gevheri
Gehvâre zîb idince nice nakd-i cân telef
Tecdîd olındı vak'a-i dil-sûz-ı Kerbelâ
Gûyâ Hüseyini eyledi Mervâniyân telef

*Allâh için te'emmül-i hâl ile Müslümân
Bir de o vakti fikr ü hayâl ile Müslümân*

VI

Ansın şehâdetüñ o şehüñ âdem ağlasın
Gelsin hurûşa nâle kılup 'âlem ağlasın
Her subh pâ-yı tahtını devr eyleyüp nesîm
Çeksın sehâb âh-ı seher şebnem ağlasın
İzhâr-ı mevc-i dehşet idüp ıztırâbdan
Döksün kenâra cevher-i eşkin yem ağlasın
Dönsün şafakla şîşe-i haccâma âsumân
Kılsun hemîşe halk-ı cihân mâtem ağlasın
Yansun kebâb-ı âteşe def sînesin döğüp
İtsün rebâb nâle vü câm-ı Cem ağlasın
Ebrüñ kıyâm-ı haşre kadar diñmesin yaşı
Cûy-ı revân gibi sürünüp her dem ağlasın
Âbâ'ine revâk idüp ibrâz-ı infi'âl
Efrâd-ı ümmehât-ı 'anâsır hem ağlasın

⁶ Mısra metinde "Çeşm-i felek ü mertebe bu zâlimâne hayf" yazılmış ise de vezin ve anlam gereği böyle okundu.

Büksün o rütbe kim feleğîñ bâr-ı gam belin
Olsun hamîde kâmetime tev'em ağlasın

*Kılsın lisân-ı hâl ile feyâd taht u tâc
'Abdülhamîd'e eylesin izhâr-ı ihtiyâc*

VII

Sad Bârekâllah ol şeh-i zî-şân-ı kâmkâr
Zıll-ı Hudâ halîfe-i mahbûb-ı Kirdgâr
Şâhenşeh-i kerîm ü merâhim-şiyem ki Hak
İtmiş gubâr-ı hâk-i derin kühl-i rûzgâr
Desti riyâz-ı hâcete evvel bahâr-ı feyz
Ruhsârı evc-i saltanata mihr-i tâbdâr
'Amm-i şehîdiniñ komayıp yerde kanını
Tedkîk-i vâkı'ât iderek kıldı ahz-ı sâr
Mîrân-ı kıst u ma'deletiñ virdi hakkını
İhkâk-ı hakk eyleyüp ikdâm-ı bî-şumâr
Tatbîk idüp⁷ mesâ'il-i kânûna hem işi
Cânîleriñ muhâkemesin kıldı âşikâr
Bi's-sâf-ı Hak netîce-pezîr oldı müdde'â
Sedd eyledi derîcesini çeşm-i intizâr
Ağyâr u yâra kalmadı cây-ı mu'âraza
İkrâr-ı ehl-i cürm ile hüküm oldı üstüvâr

*İcrâ idüp şer'atini Rabb-i 'izzetiñ
Gösterdi hikmet 'âleme kânûn kudretiñ*

VIII

Feryâd ol gürûh-ı şekâvet-nihâdden
Ol nâ-şenîde şer-zeme-i pür-fesâddan
Nefrîn ol cinâyete ol ehl-i cürme kim
Mefrûz ola izâleleri her bilâddan
İnsân mıdır o zümre-i nâ-kes kim işleri
Hem-vâre inhirâf ide râh-ı sedâddan
Bak dûrbîn-i dîde-i 'ibretle ey gönül
Bed-ter değil mi her biri ibn-i Ziyâd'dan
Meydâna çıkdı şeş-cihet-i ka'be fitne lîk
Geçmez ne çâre dil yine bu i'tikâddan
Vardır bu nerd-i mel'aneti oynayan daha
Bâzî-şinâs-ı devlet olan rû-sevâddan
Budur hemîşe nuhbe-i mesûl-i bendegân
Şemşîr-i hüküm-i şer' ile Rabbü'l-'ibâddan

⁷ Kelime metinde “eyleyüp” okunacak biçimde imla edilmiştir. Vezin dikkate alınarak bu şekilde okunmuştur.

Nahl-ı şekânîñ 'ırkını kat' eyleyip tamâm
Ref' eylesin memâlik-i sıdk i'tiyâddan

*Rûz-ı refâh görmesin erbâb-ı mefsedet
Devr eyledikçe kâse-i eflâk u şeş-cihet*

IX

'Âlem kim olmuş âdem için dâr-ı imtihân
Bir âdem olmaz 'âlem ü dünyâda kâmrân
Hubb-ı cihân ki re's-i cemî'-i hatîedir
Elbet cihâna mâ'il olan cürm ider hemân
Reşk ü hased o 'ârif-i billâha kim olur
Vâreste-i dü-'âlem ü müştâk-ı müste'ân
Devlet odur cihânda idüp kesb-i nîk-nâm
Âdem şehâdet ile ola 'âzim-i cinân
Nikbet odur ki Hâlık u halkı gücendirip
Vicdâna karşı dâr-ı mezelletde vire cân
Kâzım budur hemîşe temennâ vü maksadum
Oldukça ber-karâr bu nüh tâk-ı âsumân
Kılsun safâ-yı nûr-ı cemâliyle kâmyâb
Ol dâver-i şehîdi Hudâvend-i ins ü cân
Olsun tekân-ı kahr-ı ilâhiyle muztarîb
Dûzahda ol gürûh-ı şekâvet nişân şân

*Her dürlü kadr ü menziline eylesün [e]hak
İki cihânda hazret-i 'Abdülhamîd'i Hak*

No. 912, 6 Temmuz, 1881.

4. Ömer Lütü Efendi

Garfk-i lüce-i rahmet nâ'il-i rütbe-i şehâdet cennet-mekân firdevs-âşiyân
'Abdülazîz Hân mağfûren vak'a-ı ciğer-sûzları hakkında Mâltepe Hastahânesi
cerrâhlarından olup Gülhâne Muhâcirîn Hastahânesinde fahrî olarak cerrâhlık
itmekde bulunan 'Ömer Lütü Efendi'nin mersiye-güne inşâd eylediği terkîb-
benttir:

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

I

Düşdi cism-i kâ'inâta nâr-ı gamdan bir şerer
Devre-i âfâk-ı kevni âteş aldı ser-te-ser
Kıpladı rûy-ı sipihri dûd-ı âh-ı milletîñ
Münkesif oldu kemâl-i hicr ile şems ü kamer
Kaldı zulmet içre 'âlem yağdı bârân-ı elem
Nüh felek kevkeblerin rîz itdi hâke pür-keder
Rîze rîze oldu dil sûrâh sûrâh oldu ten
Sine pâre pâre oldu çâk çâk oldu ciğer

Giydi mâtem câmesin kerrûbiyân u kudsiyân
 Girdi kehf-i hasrete hûr u melek cinn ü beşer
 Asdikâ-yı devletiñ cisminde tâkat kalmadı
 Zâ'il oldu 'âşıkâmîñ dîdesinden nûr u fer
 Hazret-i 'Abdülazîz giymiş şehâdet tâcını
 Kimse bilmezdi bu râz-ı mübhemi evvel meger

*Birtakım bed-tiynete İblîs tadrîs eylemiş
 'Akla sığmaz mefsedet dölâbı te'sîs eylemiş*

II

Çend 'aded mahrûm-ı gufrân-ı Hudâ pür-seyyi'ât
 İki dünyâsı kara efkârı fâsid bed-sıfât
 Şiddet-i kîn ü garazdan eylemişler ittifâk
 Hal'ine bir pâdişâhıñ kim anıñ bu kâ'inât
 'Adl ü dâdından ser-â-ser olmuş idi müstefîd
 Şehriyâr-ı merhâmet-âsâr idi gevher-nükât
 Hal' idüp hem millete isnâd idüp bu töhmeti
 Bulmasınlar 'âlem-i bâkîde de fevz u necât
 Biri kân-ı şeytanet Midhat biri Rüşdî-i dîn
 Bir de şerrullâh ile 'Avnî Yezîd-i bî-hayât
 İki dâmâd yürek fûlâd u cellâd-i 'tiyâd
 Nûri vü Mahmûd azlem rehber-i hayl-i 'usât
 'Amm-ı pâk-i şehriyârı itdiler zulmen şehîd
 Der lisân-ı hâl ile cümle cemâdât u nebât

*Demmer Allâhu'l-lezîne hânu zıllu'l-müste'ân
 La'netallâhu 'aleyhim ecma'in fi-küllü ân⁸*

III

Kasd-ı şâh-ı 'âli-câhâ emr alup bi'l-ittihâd
 Bir gürûh-ı mel'ânet-endîşe vü cevr-i 'tiyâd
 Hal'îñ altıncı günü vakt-ı seherde nâgehân
 Kıydılar şâh-ı şehîde oldılar la'netle yâd
 Biri Fahrî-i denî vü erzel ü bî-pây u ser
 Biri de Acı Muhammed mâye-i şer ü fesâd
 Mustafâ nâmında kim mâye dü-merdûd u la'în
 Bir dahi bed-hû 'Alî ile Necîb-i pür-'inâd
 Vak'a-i dil-sûzuñ icrâsında olmuşlar mu'în
 Seyyid ü 'İzzet iki dūzah-karîn ü bed-nihâd
 İtdiler 'âlemde olmaz bir hakâretle şehîd
 Hûna gark oldu vücûd-ı tâc-dâr-ı pür-cevâd
 Kahr-ı Hak'dan korkmayıp küfrân-ı ni'met kıldılar
 Hâ'ib ü hâsir olurlar şephesiz yevmü't-tenâd

⁸ Allah yardımcısına ihanet edenleri helak etti. Allah'ın laneti hepsinin üzerine olsun.

*İz yekülü'l-mücrimüne 'inde ilkâ'i's-sakar
Kad vecednâ mâ 'amelnâ veylenâ eyne'l-mefer⁹*

IV

Vârisân-ı tahtda bu mücrimân-ı nâ-bekâr
Mahvı tasmîm eyleyip bu yolda virmişler karâr
Nâsdan meb'ûd u hâlî Nisbetiyye Kasrına
Mekr ile da'vet idüp şehzâdegânı her ne var
Rûh-ı millet Hazret-i 'Abdülhamîd Hânı me'an
Tığ-i zulm ile dilerlerdi ki olsun dâgdâr
Hak Te'âlâ kalb-i pür-envârına ilhâm idüp
Bildiler maksad nedir ol pâdişâh-ı kâmkâr
Bunca ma'sûmı dahi ihyâya bâdî oldılar
Kılmayıp kasra 'azîmet çok şükür ol şehriyâr
Mazhar-ı medh-i Habîbullâh'dır bu hânedân
Anları elbette hıfz eyler cenâb-ı Kırdigâr
Hâk-i pâk-i râhını tahkîre cür'et eyleyen
Şüphesiz ber-dâr olur dünyâda vü 'ukbâda zâr

*Hazret-i 'Abdülhamîd'i ber-karâr itsün hemîn
Taht-ı 'alî-baht-ı 'Osmânî'de Rabbü'l-'âlemîn*

V

Beş sene kalmışdı şek üzre bu kâr-ı nâ-revâ
Bunların mekr ü füsûnı ile itmiş ihtifâ
Cem-haşem 'Abdülhamîd Hân eyleyüp sa'y-i vefîr
Koydı meydân-ı sübûta dehre oldı rû-nümâ
Emr ü fermân eyledi şâhinşehe gîtî-sitân
Tâ ki 'adl ü dâdını bilsün cihân ser-tâ-be-pâ
Rıfk ile cânîler isticvâb olındı yek-be-yek
Heft iklîme tuyuldı cür'et-i dehşet-fezâ
Kan ile gül-gûn olan pîrâhen oldı âşikâr
Rü'yet itdik de ciğer-hûn oldı cümle asdikâ
Eşk-rîz oldı dü-çeşm-i hûn-feşân-sâ-yı mu'în
'Âlemi teng eyledi her âdeme bu mâcerâ
İ'tirâf-ı cürm idince hâ'inân-ı kîne-ver
Katl ile mahkûm olup bâ-hükm-i kânûn-ı cezâ

*Bi'l-bedâhe düşdi bir târîh-i tâmm-ı intikâm
Oldı i'dâma sezâ yüz merre-i dûzah-makâm (1298)*

No. 914, 8 Temmuz 1881.

⁹ Cehennem ehli günahkârlarla karşılaşınca; “Yaptığımızın karşılığını bulduk eyvah ki kaçış nereye?” derler. (Kur'an, Kıyamet (75) 6-11.)

5. Sa‘dî¹⁰

Şehîd-i cennet-mekân ağzından söylenmiş bir mersiye
[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Almadı dest-i ecel sad hayf¹¹ tenden cânımı
Dest-i kahr u gadr ile hûn ettiler dâmânımı
Verdiler dünyâya bir aksi haberle şânımı
Nûr-ı aynım bir niyâzım var işit efgânımı
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Ni‘met ü nân-ı ‘azîzim ile toymuşlar iken
Hal‘ edip üç gün beni hem aç koymuşlar iken
Mel‘anet ehli biri birine uymuşlar iken
Cân-ı ‘âlemden azîz cânıma kıymışlar iken
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Tuttular zulm ile zâlimler beni öldürdüler
Göz göze eyvâh tenden cânımı ayırdılar
Kendi kendini telef etmiş deyu bildirdiler
Şâd ü hurrem oldular tâ kim murâda erdiler
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Dâverâ! Ben dergeh-i ‘adlinden ihsân isterim
‘İbret-i ‘âlem için bir şân-ı şâyân isterim
Şer‘ ü kânûn üzre hükmen kanıma kan isterim
Bunların i‘dâmına bir emr ü fermân isterim
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

‘Âlemi tenvîr ederken âfitâb-ı satvetim
Ser-te-ser tutmuş iken âfâkı ‘izz ü şöhretim
Zulm ile söndürdüler âhir çerâğ-ı şevketim
Bu cinâyet birle gâret ettiler hep servetim
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Çeşmimiñ nûrı sanırdım Nûri-i bî-dîni ben
Vây kör olsun o Mahmûd-ı cühûd-ı pür-fiten
La‘net itsün Midhat-ı mürtede Allâh’ın seven
Kurdular şer ile keyd ü hîleden bir encümen
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Allah Allah neydi cürm ü töhmetim bilmem ‘aceb
Etdiler bu zulme cür’et ol gürûh-ı bî-edeb
Pâdişâhım katlime vallâhi bunlardır sebeb

¹⁰ Sadî’nin bu şiiri daha önceden yayınlanmıştır (Hasar 334-337).

¹¹ Kelime “hayf ki” ise de vezin ve *Tarih ve Edebiyat (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası)* dergisindeki yazım dikkate alınarak bu şekilde okundu.

Gelmişem kanlı kefenle eylerem kanım talep
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Dîv-sîret ejdehâ-sûretde kim birkaç la'în
Titredi cânım görünce bunları 'ayne'l-yakîn
Kesdiler ırk-ı hayâtım tuttular muhkem metîn
Sızlanırdum cân-hırâşîden edip âh ü enîn
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Ey şehinşâh-ı cihân hâkân-ı dehr Abdülhamîd
Eylesün hak zâtıñı ekdâr-ı 'âlemden ba'îd
Lutf u iclâlîñle etdiñ 'âleme hâli bedîd
Der lisân-ı hâl ile rûh-ı şehinşâh-ı şehîd
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

Kıydılar encâmı böyle bir şeh-i zî-şâna âh
Eyle Sa'dî bu gam-ı mâtemle yana yana âh
Ağla kim teskîn vermez bu dil-i sûzâna âh
Başka bir mâtem verir şu mısra'ı vicdâna âh
Koyma ol zâlimlere Allah için al kanımı

(*Nûmûne-i 'İrfân muharrirlerinden Sa'dî*)
No. 916, 11 Temmuz 1881.

6. Mustafa 'Âsım Efendi

Hâkân-ı huld-âşiyân 'Abdülazîz Hân-ı şehîdin vak'a-i dil-sûz-ı şehâdetlerini müte-
zammin nev-resîdeğân-ı şu'âradan ve müderrisîn-i kirâmdan mekrümetli Mustafa
'Âsım Efendi'nin mersiye-güne inşâd buyurdıkları terkîb-benttir:

[*Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*]

I
Ey gönül feryâd u efgânîñ nedir n'oldı sebeb
Dûd-ı âhîñla siyeh-fâm eyledüñ eflâki hep
Gulgule saldıñ zemîne âh-ı âteş-zâd ile
İntikâm-ı şâh-ı mağfûrı mı eylersiñ talep
Zâlimâne kıydılar şâhinşeh-i devrâna âh
Toplanup bir zümre-i ehl-i fesâd u bî-edep
Devre âgâz ideli gerdûn-ı dûn olmuş değil
Böyle hüzn-âmîz-i cür'et böyle hâl-i bu'l-'acep
Vak'a-ı sâ mân-sûz u cevr ü zulmi yâd idüp
Çâk çâk itdi tenin Türk ü 'Acem Rûm u 'Arap
Nâle-zen oldı bu hâle 'andelîb-i dil-firîb
Gülşen-i 'âlemde her bir gonçe oldı beste-leb

*Kim cesâret eylemişse vak'a-i cân-sûza âh
Eyleye Mevlâ vücûdın kahr ile mahv ü tebâh*

II

Devr-i nâ-sâzdan ey çarh-ı sitem-kâr el-emân
 ‘Âlemi dil-teng ü âzâr itme der-kârın hemân
 Mübtezel bir şer-zeme tedbîr-i nâ-meşrû‘ idüp
 Dürlü tahkîrâna düşdi hal‘ ile şâh-ı cihân
 Künc-i mihnetde kalup zâr u zebûn u bî-‘ilâc
 Bir kaşık şûrbâyı i‘tâ itmediler hâ‘inân
 Hazret-i ‘Abdülazîz içmiş şehâdet câmını
 Âh ider mâtem tutar ağlar bu hâle ins ü cân
 İncinirken cism-i nâzı penbe vü semmûrdan
 Hûn-ı gül-gûn ile hayfâ oldı hâk içre nihân
 Yâd ider la‘net ile ehl-i semâvât ü zemîn
 Nâmını cânîleriñ tâ rûz-ı mahşer bî-gümân

*Birtakım ehl-i garaz küfrân-ı ni‘met itdiler
 Pâdişâhı hal‘ ile eşhâda cür‘et itdiler*

III

Çend ‘aded efkârı bed etvârı bed ehl-i nifâk
 Hal‘ u katl-i pâdişâha eylemişler ittifâk
 Oldı muhtî bunlara müftî-i dehr ü nâ-bekâr
 Mahz-ı şerden kendisi hayr olmuş ismi bî-tübâk
 Biri Midhat’dır ki kârı mel‘anetdir dâ‘imâ
 Biri Rüşdî’dir ki zerre rüşdi yok dûzah-liyâk
 İki dâmâd-ı şekâvet-pîşe vü bî-merhamet
 Muhdisân-ı sû-i kasd-ı şâha itmiş iltiyâk
 Taht-ı teshîrinde kalmış bunlarıñ üç mih-serây
 Pür-kıyım la‘l ü cevâhir eylemişler imtişâk
 Merhamet kılmaz Hudâ hâ‘inlere sâriklere
 Kâr olur ‘ukbâda da bî-çârelikle imtihâk

*Zâlike’l-kavmü yekûlü yevmü haşrin veyletâ
 Fi-l-kitâbı leyse li’l-insâni illâ mâ se‘â¹²*

IV

Aldanup üç beş gurûşa bir alay âlât-i şer
 Kıydılar şâh-ı şehîde oldılar dûzah-makar
 Birisi Fahrî-i cevr-endîşe vü mel‘ündür
 Biri de Acı Muhammed’dür şerîr-i bed-nazar
 Mustafâ dirler iki şahs-ı pelîd u rû-siyâh
 Bir dahî merdûd ‘Alî’dir meskeni olsun sakar
 Birisi oldı Necîb-i azlem ü ebter-garîm
 Seyyid ü ‘İzzet ikisidir muîn-i pür-keder

¹² Kıyamet gününde o kimseler, “Vay halimize!” derler. Kitapta (Kurân-ı Kerim’de) İnsanana ancak çalışmasının karşılığı vardır.

Hazret-i Hallâk-ı ‘âlem kahr u tedmîr eylesin
 Derk-i esfelde mekîn olsun denîler ser-te-ser
 Fart-ı kürbetle sezâdır eylesem vird-i zebân
 ‘Ayn-ı hikmetdir bu beyt-i Lutfî-i muhrik-eser

*Demmer Allâhu’l-lezîne hânû zıllu’l-müste’ân
 La’netallâhu ‘aleyhim ecma’in fî-küllî ân¹³*

Şâh-ı İskender-şiyem ‘Abdülhamîd-i Cem-haşem
 ‘Adl ü dâdı ser-te-ser devrânı kıldı pür-ni’am
 Fırka-i Şeytân-sıfâtı kahra himmet eyleyüp
 Milleti dil-şâd itdi kalmadı renc ü elem
 Mâr-veş hâk-i mezelletde sürünsün düşmeni
 Yâ Rab ol hâkâna olsun cümlesi hâk-i kadem
 Kuhl-ı çeşm-i ehl-i ‘irfândır gubâr-ı dergehi
 Şâh-ı Hâtem-ihtisâl ü menba’-ı cûd u kerem
 Nâmı evvân-ı sipihre nakş olındı ‘adl ile
 Tâk-ı ‘arşa seyfini ta’lîk itdi bâ-himem
 Bi’l-vekâle bendesi “Âsım” bu beyti söyledi
 Cânib-i milletden olsun ‘ind-i Hak’da mültezem

*Ola yâ Rabb mu’ammer sohbet üzre şehriyâr¹⁴
 Dostu memnûn düşmeni mahzûn u zâtu pür-mesâr*

No. 921, 16 Temmuz 1881.

¹³ Bu beyit, Ömer Lütfî’nin terkîb-bend’inde de yer almaktadır. “Allah’ın halifesine ihanet edenleri Allah helak eder. Allah’ın laneti hepsinin üzerine olsun.”

¹⁴ Kelime metinde “şu şehriyâr” olarak imla edilmiştir. Anlam ve vezin gereği bu şekilde okunmuştur.